

Ο ρόλος των δημογραφικών συνιστωσών στο «Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία», μια κριτική προσέγγιση Βύρων Κοτζαμάνης*

Προσφάτως δημοσιοποιήθηκε το «Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία – Τελική Έκθεση»¹. Το κείμενο αυτό, που περιλαμβάνει πλήθος ενδιαφερόντων στατιστικών στοιχείων, καταλήγει σε διαπιστώσεις και προτάσεις θέτοντας ευγενείς στόχους (αύξηση του κατά κεφαλήν πραγματικού εισοδήματος, ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής, κυκλική οικονομία, πράσινη ανάπτυξη, αύξηση της παραγωγικότητας, αύξηση των εξαγωγών κ.λπ.), η υλοποίηση των οποίων, κατά τους συντάκτες του, προϋποθέτει -μεταξύ άλλων- την αύξηση της χαμηλής σήμερα παραγωγικότητας καθώς και την ενίσχυση της εξωστρέφειας της ελληνικής οικονομίας. Στο «Σχέδιο» όμως, αυτό οι μεταπολεμικές δημογραφικές μας εξελίξεις που επηρεάζουν, και θα συνεχίσουν να επηρεάζουν τις αμέσως επόμενες δεκαετίες, εκτός των άλλων, και την οικονομία δημιουργώντας ήδη έντονες ανησυχίες, ελάχιστα λαμβάνονται υπόψη. Στο άρθρο μας αναδεικνύουμε την έλλειψη αυτή, εξετάζοντας κριτικά το «Σχέδιο» από τη οπτική γωνία του δημογράφου.

Το Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία και ο ρόλος της μεταβλητής «πληθυσμός»

Η υποτίμηση του δημογραφικού παράγοντα από τους συντάκτες του «Σχεδίου» προκαλεί εντύπωση. Αν και στην εισαγωγή (σελ. 8 στο «Σχέδιο» και 10 στην «Τελική Έκθεση») οι συγγραφείς δηλώνουν – μεταξύ άλλων – ότι: «**Οι προοπτικές της οικονομίας επιδεινώνονται μεσοπρόθεσμα από τα δυσμενή δημογραφικά χαρακτηριστικά της χώρας. Ο αριθμός γεννήσεων υποχωρεί, η ηλικιακή κατανομή επιδεινώνεται σε βάρος των οικονομικά ενεργών, ενώ υπάρχει ισχυρό αρνητικό ισοζύγιο μετανάστευσης ιδίως στις παραγωγικές ηλικίες**», στη συνέχεια του πονήματος οι αναφορές στις δημογραφικές παραμέτρους και στις επιπτώσεις τους είναι περιορισμένες. Το «εν δυνάμει ανθρώπινο κεφάλαιο» όμως, στο οποίο δίδεται ιδιαίτερη έμφαση από τους συντάκτες, κεφάλαιο που δεν «αξιοποιείται πλήρως σήμερα» ενώ αποτελεί κρίσιμο παράγοντα στη «στροφή του παραγωγικού υποδείγματος» που προτείνουν, είναι άμεσα συνδεδεμένο και με τις παρελθούσες δημογραφικές εξελίξεις και δημογραφικές προοπτικές της χώρας μας. Ποιες είναι όμως αυτές;

Στην Ελλάδα, το «παίγνιο» των βασικών δημογραφικών συνιστωσών (γονιμότητα, θνησιμότητα, εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση) μεταπολεμικά έχει οδηγήσει²:

1) Σε μια υπέρ-συγκέντρωση του πληθυσμού σε ένα εξαιρετικά περιορισμένο τμήμα της συνολικής επιφάνειάς με τη δημιουργία δύο μητροπολιτικών περιοχών (Αθήνα και Θεσσαλονίκη) και με την ταχύτατη μεγέθυνση των τριών άλλων μεγάλων αστικών κέντρων (Ηράκλειο, Λάρισα, Πάτρα).

2) Στην επιβράδυνση, σε μια πρώτη περίοδο, των ρυθμών αύξησης του πληθυσμού μας και στη μείωσή του μετά το 2010, μια μείωση που δεν πρόκειται να ανακοπεί τις επόμενες δεκαετίες. Η μείωση αυτή, που θα ξεκινούσε νωρίτερα και θα ήταν ακόμη μεγαλύτερη χωρίς τη μαζική εισροή οικονομικών μεταναστών την περίοδο 1991-2010, έχει ήδη οδηγήσει στη συρρίκνωση του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας (15-64 ετών) και επηρέασε και τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό μας.

3) Σε μια δημογραφική γήρανση με αυξανόμενα ποσοστά πληθυσμού 65 ετών και άνω και 85 ετών και άνω, που από 7% και 0,5% αντίστοιχα του συνολικού πληθυσμού στις αρχές της δεκαετίας του 1950, ανέρχονται στο 22% και 3,5% σήμερα. Η αύξηση αυτή συνοδεύτηκε προφανώς και από τη μείωση του πλήθους και του ειδικού βάρους των νέων ηλικίας 0-19 ετών. Έτσι, το πλήθος των ατόμων της ομάδας αυτής είναι το 2020 μικρότερο από αυτό των 65 ετών και άνω κατά 310 χιλιάδες, ενώ το 1951, με πληθυσμό κατά 3 εκατομ. μικρότερο, ήταν υπερ-τριπλάσιο (οι 0-19 ετών ήταν 2,95 εκατομ. ενώ οι 65 ετών και άνω μόλις 520 χιλ.). Οι προαναφερθείσες σημαντικές μεταβολές της ανά ηλικία σύνθεσης του πληθυσμού επηρέασαν τη μέση ηλικία του (αύξηση κατά 14,5 έτη ανάμεσα στο 1951 και σήμερα, από 30,0 σε 44,5 έτη), τη μέση ηλικία του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας (15-64 ετών) που από 35,2 το 1951 αυξήθηκε στα 41,5 έτη, και, ως ένα βαθμό, και αυτήν του εργατικού δυναμικού.

4) Στην αύξηση της «ετερογένειας» του πληθυσμού ο οποίος, από σχετικά «εθνικά ομοιογενής» μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο (οι μη έχοντες την ελληνική υπηκοότητα το 1951 ήταν λίγες δεκάδες χιλιάδες), συμπεριλαμβάνει σήμερα σχεδόν 910.00 αλλοδαπούς η τεράστια πλειοψηφία των οποίων προέρχεται από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες και τις λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές του πλανήτη μας.

Βασικό ρόλο στα προαναφερθέντα είχαν:

α) Το μοντέλο της μεταπολεμικής οικονομικής ανάπτυξης που οδήγησε σε μια μαζική έξοδο του πληθυσμού των αγροτικών και ημιαστικών περιοχών αφενός μεν στο εξωτερικό – κυρίως τις δυο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, αφετέρου δε στα αστικά κέντρα (και ιδιαίτερα στα δυο μεγαλύτερα εξ αυτών με τη δημιουργία δυο μητροπολιτικών περιοχών που συγκεντρώνουν σχεδόν το 50% του συνολικού πληθυσμού της χώρας).

*Καθηγητής Δημογραφίας, Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων (ΕΔΚΑ), e-mail: bkotz@uth.gr

β) Η χαμηλή γονιμότητα (κάτω από το όριο αναπαραγωγής) και **η αύξηση του προσδόκιμου ζωής**. Η πρώτη συνέβαλε στη *δημογραφική γήρανση εκ των «κάτω»* και, οδήγησε και στην ταχύτερη μείωση των γεννήσεων, καθώς οι γεννήσεις το 2019 είναι σχεδόν οι μισές από τις αντίστοιχες των αρχών της δεκαετίας του 1950. Ειδικότερα, οι γυναίκες που γεννήθηκαν λίγο πριν από τον Β' παγκόσμιο πόλεμο έφεραν στον κόσμο κατά μέσο όρο 2,2 παιδιά, αυτές που γεννήθηκαν στα μέσα της δεκαετίας του '70 κατά μέσο όρο 1,55, ενώ οι νεότερες θα κάνουν πιθανότατα ακόμη λιγότερα. Ταυτόχρονα, την ίδια περίοδο, **η αύξηση του προσδόκιμου ζωής** συνέβαλε στην *δημογραφική γήρανση εκ των «άνω»*. Η αύξηση αυτή οφείλεται, κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο στη συρρίκνωση, κυρίως, της βρεφικής και παιδικής θνησιμότητας, και κατά τις τελευταίες δεκαετίες στη μείωση των πιθανοτήτων θανάτου μετά το 60ό έτος. Το αποτέλεσμα της μείωσης αυτής της θνησιμότητας ανάμεσα στο 1950 και το 2019 ήταν μια σημαντική αύξηση τόσο του προσδόκιμου ζωής στη γέννηση (+16 έτη για τους άνδρες και +18 σχεδόν έτη για τις γυναίκες) όσο και του προσδόκιμου ζωής στα 65 (+6,0 και +7,3 έτη αντίστοιχα) ανάμεσα στο 1950 και το 2019). Ως εκ τούτου, όλο και περισσότεροι ηλικιωμένοι, οι οποίοι αν δεν υπήρχε η αύξηση αυτή του προσδόκιμου ζωής θα είχαν αποβιώσει, συσσωρεύονται στο άνω μέρος της πυραμίδας αυξάνοντας τόσο το πλήθος των ηλικιωμένων (65+) και των υπερήλικων (85+), όσο και τα ποσοστά τους στον συνολικό πληθυσμό. Η μείωση των γεννήσεων και η αύξηση των θανάτων οδήγησαν αρχικά στη γρήγορη συρρίκνωση των φυσικών ισοζυγίων (γεννήσεις -θάνατοι) και, εν συνεχεία, μετά το 2010, στην αλλαγή του προσήμου τους (περισσότεροι θάνατοι από γεννήσεις)³. Τα ισοζύγια αυτά θα παραμείνουν, μετά βεβαιότητας, αρνητικά και τις επόμενες δύο δεκαετίες⁴.

γ) Η μετανάστευση Ελλήνων στο εξωτερικό τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες (εκ των οποίων ένα τμήμα μόνον επέστρεψε στη χώρα μας), η αντιστροφή των μεταναστευτικών ισοζυγίων τις δεκαετίες του '90 και του '2000 με τη μαζική είσοδο οικονομικών μεταναστών κυρίως από τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες και, στη συνέχεια, ως άμεση αντίδραση στη βαθύτατη οικονομική κρίση, η ανάδυση μετά το 2010 ενός νέου κύματος εξόδου τόσο Ελλήνων όσο και αλλοδαπών που είχαν εγκατασταθεί στην Ελλάδα τις δυο προηγούμενες δεκαετίες⁵ και, τέλος, μετά το 2014, η είσοδος αλλοδαπών από τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες της Ασίας και της Αφρικής («προσφυγική-μεταναστευτική κρίση»).

Όσον αφορά το μέλλον, όλες οι διαθέσιμες προβολές τόσο από διεθνείς οργανισμούς (Ηνωμένα Έθνη⁶, EUROSTAT⁷) όσο και αυτές που διεξήχθησαν πρόσφατα στην Ελλάδα από το Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων⁸ για λογαριασμό της *ΔιαΝεοσις* συγκλίνουν στα εξής:

ι) Η μείωση του πληθυσμού την επόμενη 15ετία αναμένεται να είναι συνεχής, αν και με διαφοροποιημένους ανά σενάριο και περίοδο ρυθμούς.

ii) Τα φυσικά ισοζύγια (γεννήσεις-θάνατοι) θα είναι αρνητικά κατά 50.000 περίπου ετησίως (μέσος ορός 2020-35).

iii) Τα μεταναστευτικά ισοζύγια θα παίξουν καθοριστικό ρόλο, καθώς, αν δεν παραμείνουν θετικά, ο μελλοντικός πληθυσμός της χώρας μας το 2050 θα έχει μειωθεί ακόμη περισσότερο.

Η μείωση του συνολικού πληθυσμού που καταγράφεται σε όλες τις προβολές και η συνεχιζόμενη γήρανσή του αναμένεται να έχουν άμεση επίπτωση και στον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας ο οποίος θα συνεχίσει να φθίνει και να «γηράσκει» ταυτόχρονα. Ειδικότερα, το 2035 το ποσοστό των 20-64 ετών στον συνολικό πληθυσμό (58,6% το 2020), θα μειωθεί, σε ένα σχετικά αισιόδοξο σενάριο στο 55,5%, η δε μείωση αυτή θα επιταχυνθεί ελαφρώς μετά το 2035 για δυο λόγους: 1) την προοδευτική είσοδο στην ομάδα του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας των μετά 2010 ολιγοπληθών γενεών και 2) την προοδευτική έξοδο από την ομάδα αυτή των πολυπληθέστερων γενεών των ετών 1955 -1975.

Οι μεταπολεμικές δημογραφικές εξελίξεις που θα επηρεάσουν και το μέλλον δημιουργούν έντονες ανησυχίες. Όμως, τα δεδομένα αυτά λίγο λαμβάνονται υπόψη από τους συντάκτες του «Σχεδίου». Έτσι, παρά το γεγονός ότι τόσο η «Ενδιάμεση» όσο και η «Τελική Έκθεση» βρίθουν δεικτών, γραφημάτων και πινάκων, η «Ενδιάμεση» δεν περιλαμβάνει ούτε ένα στοιχείο για τις δημογραφικές εξελίξεις, στην δε «Τελική» δίδεται, ανάμεσα στους 100 παρατιθέμενους πίνακες και διαγράμματα, ένα μόνον απλό και – ασχολίαστο σχεδόν – Διάγραμμα (4.16).

Ειδικότερα,

1) Η εξαιρετικά άνιση κατανομή του πληθυσμού στο χώρο δεν φαίνεται να απασχολεί τους συντάκτες της Έκθεσης, καθώς δεν αναφέρονται σε κανένα σημείο σε αυτήν, όπως δεν φαίνεται ιδιαίτερα να τους προβληματίζουν και οι έντονες περιφερειακές ανισότητες, στις οποίες αφιερώνουν λίγες γραμμές (σσ. 26-27 στην «Ενδιάμεση» και σελ. 31 στη «Τελική»). Κατ' επέκταση, στις προτάσεις πολιτικής τους τόσο στο κεφάλαιο 4 της «Ενδιάμεσης» (Αναπτυξιακά εμπόδια στην ελληνική οικονομία και επιταχυντές της ανάπτυξης) όσο και στην «Τελική» η υπερ-συγκέντρωση του πληθυσμού και οι περιφερειακές ανισότητες αποσιωπώνται καθώς, από ό,τι φαίνεται, δεν αποτελούν «αναπτυξιακά εμπόδια».

2) Στην ενότητα «Υγεία» οι συντάκτες εκτιμούν ότι ένα αποτελεσματικό σύστημα υγείας αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την ευημερία των πολιτών, σημειώνοντας ταυτόχρονα ότι ο τομέας υγείας αντιμετωπίζει σημαντικές δομικές/πρόσθετες προκλήσεις, εκτός των άλλων και λόγω της δημογραφικής γήρανσης («*Η γήρανση του πληθυσμού, η αύξηση προσδόκιμου επιβίωσης και η αύξηση του αριθμού ασθενών με σοβαρές και χρόνιες παθήσεις, διαμορφώνουν ένα περιβάλλον με αυξημένες πιέσεις*») παραθέτοντας και το προαναφερθέν διάγραμμα (Δ.4.16) που δίνει απλώς την εξέλιξη των ποσοστών των 65 ετών και άνω. Όμως, σε αντίθεση με άλλους τομείς όπου παρατίθενται πλήθος συγκριτικών στοιχείων, δεν γίνεται καμία αναφορά στις πρόσφατες εκθέσεις της ΕΕ και του ΟΟΣΑ⁹ που καταγράφουν εκτενώς τα υφιστάμενα προβλήματα του συστήματος υγείας μας. Δεν υπάρχει επίσης νύξη στη σημαντική, σε σχέση με τις άλλες χώρες-μέλη της ΕΕ πριν από την διεύρυνσή της, επιβράδυνση του προσδόκιμου ζωής στη γέννηση (όπως και αυτοί στα 65 έτη), με την Ελλάδα να καταλαμβάνει ταυτόχρονα την τελευταία θέση ανάμεσα σε 19 χώρες της Ε.Ε για τους άνδρες και την 17η θέση αντίστοιχα για τις γυναίκες όσον αφορά τα έτη «υγιούς ζωής» μετά τα 65 χρόνια, γεγονός που σημαίνει ότι μόνον το 40% των ετών ζωής μετά τα 65 στους άνδρες και το 33% στις γυναίκες διανύονται σε «καλή

κατάσταση υγείας». Τα προαναφερθέντα αποτελούν όμως έμμεσους δείκτες της προβληματικής εξέλιξης της υγείας του ελληνικού πληθυσμού¹⁰ - κατά τα άλλα «**πυλώνα ευημερίας**» (σ. 102, «Ενδιάμεση Έκθεση») και προφανώς, εκτός από την ανορθολογική κατανομή του υγειονομικού δυναμικού, την περιορισμένη χρήση ψηφιακών τεχνολογιών, τον επανασχεδιασμό της φαρμακευτικής πολιτικής κ.ο.κ., απαιτούν και μια σημαντική αύξηση των δημοσίων δαπανών.

3) Απλή και μόνον αναφορά των επιπτώσεων των αναμενόμενων δημογραφικών εξελίξεων γίνεται και στην ενότητα 4.3 για την Εκπαίδευση (σσ. 77-78 στην «Τελική Έκθεση»), όπου αναφέρεται ότι «*Παρά τις όποιες αλλαγές κατά τα προηγούμενα χρόνια, η εικόνα δεν έχει αλλάξει σημαντικά και αναμένεται να γίνει ακόμα περισσότερο προβληματική τα επόμενα χρόνια, καθώς ο αριθμός των μαθητών αναμένεται να μειωθεί σημαντικά λόγω της μεγάλης μείωσης των γεννήσεων και της εξωτερικής μετανάστευσης που έχει σημειωθεί τα τελευταία χρόνια. Ειδικότερα, εκτιμάται ότι ο συνολικός αριθμός των μαθητών θα μειωθεί από 1,48 εκ. το 2008 σε περίπου 1,05 εκ. -29,2% ή 423,3 χιλ. λιγότεροι μαθητές-μέχρι το 2035*». Η μείωση αυτή θεωρείται 'προβληματική' και απλώς προτείνεται (σ.84) η συγχώνευση σχολείων και η δημιουργία μεγαλύτερων σχολικών μονάδων.

4) Στα θέματα που άπτονται της αγοράς εργασίας, αναφέρεται συχνά μεν η προβληματική μετανάστευση Ελλήνων στο εξωτερικό, αλλά φαίνεται ότι οι συντάκτες του «Σχεδίου» δεν έχουν άποψη για τον ρόλο της δεύτερης συνιστώσας του μεταναστευτικού ισοζυγίου (τους αλλοδαπούς) καθώς και για την κρίσιμη συνεισφορά τους – παρελθούσα και μελλοντική – στην όποια αναπτυξιακή διαδικασία.¹¹

5) Όσον αφορά τη δημογραφική γήρανση, εκτός από την Εισαγωγή/ Επιτελική σύνοψη και την ενότητα για την υγεία, μνεία γίνεται και στο κεφάλαιο για το ασφαλιστικό σύστημα (κεφάλαιο 4.8 της «Ενδιάμεσης» και 4.7 της «Τελικής »). Αντιθέτως, στο κεντρικό κεφάλαιο για την εργασία (4.5 της «Ενδιάμεσης» και 5.3 της «Τελικής») δεν υπάρχει ιδιαίτερη αναφορά στις επιπτώσεις τόσο της δημογραφικής γήρανσης (της αύξησης δηλαδή του % στον συνολικό πληθυσμό –αλλά και του πλήθους των 65 ετών και άνω, ως και του % των 85+ στην ομάδα 65+¹²) όσο και της αναμενόμενης 'γήρανσης' του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, καθώς και στα μέτρα που πρέπει να ληφθούν. Ειδικότερα:

5.1 Τους συντάκτες της έκθεσης δεν φαίνεται να προβληματίζει ιδιαίτερα η ήδη αυξημένη μέση ηλικία των απασχολούμενων σε κείριους για την ανάπτυξη τομείς του δημοσίου (εκπαίδευση, υγεία, δημόσια διοίκηση), μια μέση ηλικία που θα συνεχίσει να αυξάνεται θέτοντας προβλήματα που δεν είναι δυνατόν να μην λαμβάνονται υπόψη σε ένα μεσοπρόθεσμο σχέδιο ανάπτυξης¹³ που δίδει έμφαση στον ρόλο της καινοτομίας, της ψηφιακής τεχνολογίας και της αυτοματοποίησης, παράγοντες σημαντικούς για την αύξηση της παραγωγικότητας. Έτσι στις «αγκυλώσεις» δεν υπάρχει μνεία στις δυσκολίες που θα τεθούν στην υλοποίηση του στόχου αυτού τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο τομέα, εκτός των άλλων, εξαιτίας και της μη αναστρέψιμης στο άμεσο μέλλον λόγω των δημογραφικών εξελίξεων γήρανσης του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας, αλλά και της επάγυγη γήρανσης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού (πόσο μάλλον αν υλοποιηθούν οι στόχοι που θέτουν οι συγγραφείς στην ενότητα «Εργασία», δηλαδή η αύξηση του ποσοστού συμμετοχής στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό των ηλικιωμένων ατόμων (ιδιαίτερα δε των γυναικών, τα % συμμετοχής των οποίων καταρρέουν μετά τα 55).

5.2 Συγκεκριμένη αναφορά στις επιπτώσεις της «κλασικής» δημογραφικής γήρανσης γίνεται, εκτός από την Υγεία, και στα κεφάλαια για το ασφαλιστικό σύστημα, για να αιτιολογήσει κυρίως τις προτεινόμενες αλλαγές στο συνταξιοδοτικό σύστημα.¹⁴

Δεν πρόκειται να υπεισέλθουμε στη γενικότερη συζήτηση όσον αφορά τις αλλαγές στο σύστημα αυτό και τα όποια θετικά και αρνητικά στοιχεία από την εισαγωγή κεφαλοποιητικών πυλώνων. Θα σχολιάσουμε απλώς την επιχειρηματολογία των συντακτών, οι οποίοι ξεκινώντας από το ότι «*η αναμενόμενη ραγδαία δημογραφική γήρανση θα οδηγήσει σε μεγάλη αύξηση του δείκτη εξάρτησης συνταξιούχων σε σχέση με τον ενεργό πληθυσμό επιβαρύνοντας δυσανάλογα τις επόμενες γενεές αλλά και την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας*» εκτιμούν στην «Ενδιάμεση» Έκθεση (σελ. 101) ότι για «*να αμβλυνθούν οι επιπτώσεις της δημογραφικής γήρανσης πρέπει να ενισχυθούν οι κεφαλαιοποιητικοί πυλώνες, ώστε να επιμεριστεί το βάρος της χρηματοδότησης των συντάξεων και ένα μέρος της να καλυφθεί από συσσωρευμένη αποταμίευση*» προτείνοντας τον «*μετασχηματισμό της επικουρικής σύνταξης (σήμερα νοητής κεφαλοποίησης) σε νέα επικουρική που θα λειτουργεί πλήρως κεφαλαιοποιημένα*», ενώ στην «Τελική», αναφερόμενοι στο ίδιο θέμα (σσ. 107-108), εκτός του ότι προτείνουν την ταχύτατη και με ευρύ πεδίο εφαρμογής μεταρρύθμιση της επικουρικής, επανέρχονται «*στην ενίσχυση του κεφαλαιοποιητικού χαρακτήρα του ασφαλιστικού συστήματος που προϋποθέτει την μείωση της επιβάρυνσης από εισφορές που κατευθύνονται στον διανεμητικό πυλώνα όχι μόνον στην επικουρική αλλά και στην κυρία σύνταξη*».

Καταρχάς δύναται να αναρωτηθούμε, γιατί, εάν η βασική επιχειρηματολογία των συντακτών (ότι δηλ. η ραγδαία οικονομική γήρανση οδηγεί στη μεγάλη αύξηση του δείκτη εξάρτησης) ισχύει, *δεν προτείνουν την άμεση μεταρρύθμιση τόσο της κύριας όσο και της επικουρικής και περιορίζονται στην μεταρρύθμιση μόνον της δεύτερης*. Εν συνέχεια θα τους υπενθυμίσουμε ότι η *σχέση αιτίου-αιτιατού που επικαλούνται – όπου οι δαπάνες συνταξιοδότησης που επιβαρύνουν τις επόμενες γενεές αποτελούν την εξαρτημένη μεταβλητή, η δε δημογραφική γήρανση τον καθοριστικό παράγοντα αύξησής τους – είναι σχετική. Οι σχέσεις είναι ποιο σύνθετες από αυτές που παρουσιάζονται καθώς υπεισέρχονται τρεις συνιστώσες: η δημογραφική, η οικονομική και η κοινωνικοπολιτική (θεσμική)*. Η ανάδειξη της πρώτης ως επικαθοριστικής, όπως την θέτουν, με την επίκληση κυρίως «*δημογραφικών λόγων*» είναι προβληματική. Εδράζεται σε αντιστοιχίσεις, όπως πχ η *ταύτιση των ηλικιακά δυναμικά οικονομικά ενεργών (άτομα 15-64 ετών ή 20-64 ετών, δημογραφική μεταβλητή) με το εργατικό δυναμικό των αντίστοιχων ηλικιών (οικονομική μεταβλητή)*, και στην παραδοχή ότι *όλοι οι 65 ετών και άνω είναι, και θα συνεχίσουν να είναι, μη παραγωγικοί, και επομένως εξαρτώμενοι (βλ. συνταξιούχοι)*. Η «*συνεισφορά*» όμως στον παραγόμενο πλούτο από όσους είναι σε ηλικία να εργασθούν προσδιορίζεται (εκτός από την παραγωγικότητα της εργασίας τους και άλλες παραμέτρους), καθοριστικά από τα ποσοστά συμμετοχής τους ανά φύλο & ηλικία στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό και από τα ποσοστά ανεργίας τους.

Για να τεκμηριώσουμε τα προαναφερθέντα, θα εξετάσουμε στη χώρα μας τα απόλυτα μεγέθη μη λαμβάνοντάς υπόψη ούτε την «ποιότητα»-(εκπαίδευση, δεξιότητες, υγεία) των 20-64 ετών ούτε την παραγωγικότητα της εργασίας τους. Στην Ελλάδα, σε ένα σενάριο με ήπιο θετικό μεταναστευτικό ισοζύγιο και με μια μείωση του πληθυσμού κατά 500 χιλιάδες το 2035, οι 65+ σε σχέση με σήμερα θα αυξηθούν κατά 450.000 σχεδόν, ενώ θα μειωθούν σχεδόν κατά 350 χιλ. οι 0-19 ετών και κατά 600 χιλ. οι 20-64 ετών. **Οι εξελίξεις αυτές θα οδηγήσουν και σε μια αύξηση του δημογραφικού λόγου 65+/20-64 ετών κατά 12 μονάδες, καθώς το 2035 θα αντιστοιχούν πιθανότατα 49,5 άτομα ηλικίας 65 ετών και άνω σε 100 άτομα 20-64 ετών έναντι 37,6 το 2019 (12 περισσότερα).** Ας εξετάσουμε τώρα την μεταβολή του λόγου «πληθυσμός ατόμων 65+ / πληθυσμό απασχολούμενων 20-64 ετών». **Ο λόγος αυτός το 2019 δίδει 61,9 άτομα 65+ για 100 απασχολούμενους ηλικίας 20-64 ετών. Εάν, όμως, το 2035 η συμμετοχή των 20-64 ετών στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό αυξηθεί κατά 9 μονάδες (από το 73% στο 82%) και η ανεργία μειωθεί στο 7%, το 2035 θα αντιστοιχούν 64,6 άτομα 65+ σε 100 εργαζομένους 20-64 ετών. Ο λόγος αυτός θα είναι επομένως αυξημένος μόνον κατά 2,6 μονάδες σε σχέση με το 2019, ενώ ο δημογραφικός λόγος 65+/20-64 ετών θα είναι αυξημένος, κατά 12 μονάδες.** Το συμπέρασμα είναι προφανές. Αρκεί μια και μόνον μεταβολή στα % συμμετοχής στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό των 20-64 ετών και στα επίπεδα ανεργίας για να «αποσβεσθεί» κατά το 80% σχεδόν η αρνητική επίπτωση των δημογραφικών εξελίξεων. Η μεταβολή αυτή, μέσω ενός και μόνον πεδίου μιας και μόνον διάστασης του οικονομικού μοντέλου, αναδεικνύει το ειδικό βάρος της οικονομικής συνιστώσας. Το γεγονός, δε, ότι οι συντάκτες της έκθεσης επικαλούνται κυρίως τη δημογραφική παράμετρο για την εισαγωγή του κεφαλοποιητικού πυλώνα, αφήνει να διαφανεί ότι αμφισβητούν και οι ίδιοι κατά πόσο οι στόχοι που θέτουν σε προηγούμενα κεφάλαια της έκθεσής τους τόσο για τη μείωση της ανεργίας και την αύξηση των % συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό όσο και για την αύξηση των επενδύσεων και της παραγωγικότητας της εργασίας είναι εφικτοί. *Αν, όμως, οι προαναφερθέντες στόχοι είναι ανέφικτοι, με βάση την επιχειρηματολογία τους, όχι μόνον οι επικουρικές αλλά και οι κύριες συντάξεις δεν είναι δυνατόν να διασφαλισθούν στο μέλλον.*

5.3 Όσον αφορά, γενικότερα, τη δημογραφική γήρανση, αυτή συνιστά προφανώς μια σημαντική πρόκληση. Από τις λύσεις που θα προκριθούν, θα καθορισθεί εάν θα αρθούν ο κοινωνικός στιγματισμός και η περιθωριοποίηση των «ηλικιωμένων» (επάγγωγο της έως σήμερα θεωρούμενης απουσίας «συλλογικής χρησιμότητάς» τους), εάν το κοινωνικό ρολόι θα προλάβει το βιολογικό, εάν η ανισορροπία μεταξύ των δύο βασικών συνιστωσών της γήρανσης (κοινωνική/ δημογραφική) – που αποτελεί και κύρια απειλή – είναι δυνατόν να ανατραπεί. Από τις επιλογές που θα γίνουν, θα κριθεί αν θα καταργηθούν τα Σινικά τείχη που διαχωρίζουν την ενεργή από τη μη ενεργή ζωή και αν θα δημιουργηθούν εναλλακτικές επιλογές ανάμεσα στην εργασία, τον ελεύθερο χρόνο και την εκπαίδευση στη διάρκεια των διαδοχικών κύκλων της ζωής. Από τις ίδιες αυτές επιλογές θα κριθεί, επίσης, εάν «ευγενείς» δραστηριότητες (όπως η εκπαίδευση, η φροντίδα-θεραπεία, η βοήθεια προς τους λιγότερο ευνοήμενους), που σήμερα θεωρούνται ακόμη, σε μεγάλο βαθμό ως μη «παραγωγικές», θα αποκτήσουν τη θέση που τους ανήκει στην ελληνική οικονομία. Οι συντάκτες της Έκθεσης δεν φαίνεται να υιοθετούν την προσέγγιση αυτή, καθώς στα κείμενα των 120 και 244 σελίδων αντίστοιχα της «Ενδιάμεσης» και «Τελικής Έκθεσης» δεν υπάρχει αναφορά στον ρόλο της των ηλικιωμένων στην οικονομική-κοινωνική ανάπτυξη της χώρας μας. Ταυτόχρονα, λείπει, σε αντίθεση με άλλους τομείς, και ο προβληματισμός σε ευρωπαϊκό επίπεδο για μια «υγιή και ενεργό γήρανση» (*active and healthy ageing*)¹⁵, που αφορά ένα φάσμα πρωτοβουλιών, καινοτόμων πολιτικών, προϊόντων και υπηρεσιών με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας ζωής και της υγείας των ηλικιωμένων και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη¹⁶. Τέλος το ερώτημα που τίθεται και στη χώρα μας είναι εάν οι προαναφερθείσες αναδιαρθρώσεις και ανακατατάξεις δύνανται να πραγματοποιηθούν χωρίς αλλαγές και στους τρόπους κατανομής του συλλογικού πλούτου, αλλαγές που επιβάλλονται εξαιτίας – εκτός των άλλων – και των δημογραφικών μας εξελίξεων. Από την απάντηση στο ερώτημα αυτό, θα κριθεί τελικά εάν η συλλογική αλληλεγγύη και η κοινωνική συνοχή, που όλοι επικαλούνται, είναι εν τέλει μύθος ή πραγματικότητα.

Ωστόσο, η κριτική μας στην «Έκθεση» θα ήταν μονομερής, αν δεν αναφερόμασταν και στα θετικά της σημεία. Ειδικότερα, στα Κεφάλαια 4.5 και 5.3 αντίστοιχα στην «Ενδιάμεση» και «Τελική Έκθεση» (Εργασία) παρατίθενται (σσ. 74-76 στην πρώτη και 143-145 στην δεύτερη) αναλυτικά τα βασικά εμπόδια για τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά της εργασίας – από τα χαμηλότερα ποσοστά στην ΕΕ, εκτίθενται οι υφιστάμενες διακρίσεις και προτείνεται σειρά κινήτρων-μέτρων για την αναστροφή της υφιστάμενης κατάστασης, καθώς και μέτρα για την πρώιμη παιδική εκπαίδευση και ανάπτυξη (σσ. 81-82 στην «Ενδιάμεση» και 151-153 στην «Τελική»). Οι προτάσεις αυτές είναι θετικότερες και, αν υλοποιηθούν, μπορούν να βοηθήσουν και την ανακοπή των πτωτικών τάσεων της γονιμότητας, καθώς οι έμφυλες διακρίσεις στον τομέα της εργασίας και η ασυμβατότητα εργασιακής και οικογενειακής ζωής είναι ανάμεσα στους ανασταλτικούς για την τεκνοποίηση παράγοντες. Οφείλουμε, όμως, να σημειώσουμε ότι η αύξηση της ιδιαίτερα χαμηλής γονιμότητας (1,5 παιδιά στις γυναίκες που γεννήθηκαν λίγο πριν το 1980) που θα επηρεάσει και τον αριθμό των γεννήσεων, απαιτεί επιπλέον μέτρα και σε άλλα πεδία καθώς και μια ενεργό δημογραφική πολιτική η οποία, σε συνδυασμό με ένα αποτελεσματικό κράτος πρόνοιας, θα δημιουργήσει ένα γενικότερο ευνοϊκό περιβάλλον παρέχοντας τη δυνατότητα στους νέους να αποκτήσουν τον αριθμό των παιδιών που επιθυμούν (γύρω στα 2 κατά μέσο όρο) και στον χρόνο που το επιθυμούν¹⁷.

Τέλος, κλείνοντας την παρούσα σύντομη κριτική προσέγγιση στο Σχέδιο Ανάπτυξης από την οπτική του δημογράφου, *εκτιμούμε ότι οι έχοντες την ευθύνη του σχεδιασμού και της λήψης αποφάσεων σε πλήθος πεδίων σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο – καθώς και οι σύμβουλοί τους – οφείλουν να έχουν επίγνωση των μη δυνάμενων άμεσα να αναστραφούν δημογραφικών τάσεων και, ταυτόχρονα, να εκτιμήσουν και να λάβουν υπόψη τις όποιες μεσοπρόθεσμες επιπτώσεις τους σε ένα ευρύτατο φάσμα πεδίων. Ταυτόχρονα οι σύμβουλοι οφείλουν να προτείνουν και οι επιφορτισμένοι με την λήψη αποφάσεων να λάβουν μέτρα που θα μεταβάλλουν προοδευτικά, εκτός των άλλων, και τους βασικούς δημογραφικούς δείκτες. Δυστυχώς, οι σύμβουλοι-συντάκτες της Έκθεσης, στη συγκεκριμένη περίπτωση, δεν φαίνεται να έχουν λάβει σοβαρά υπόψη τις δημογραφικές μεταβλητές, που ήδη επηρεάζουν – και θα επηρεάσουν και μεσοπρόθεσμα – την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της χώρας μας.*

- ¹ <https://government.gov.gr/schedio-anaptixis-gia-tin-elliniki-ikonomia-endiamesi-ekthesi> & <https://government.gov.gr/schedio-anaptixis-gia-tin-elliniki-ikonomia/>
- ² Βλ. Β. Κοτζαμάνης (2018). Ελλάδα, δημογραφικές προκλήσεις, *Δημογραφικά Νέα*, 32. (http://www.e-demography.gr/news/docs/eDemography_News_Doc_00012_gr.pdf)
- ³ Ενδεικτικά και μόνον αναφέρουμε ότι το συνολικό ισοζύγιο γεννήσεων θανάτων της περιόδου 2011-2019 ήταν αρνητικό κατά 222 χιλ. Εν απουσία όμως των αλλοδαπών, οι οποίοι είχαν θετικό ισοζύγιο γεννήσεων-θανάτων (+100 χιλ.), το συνολικό ισοζύγιο θα ήταν αρνητικό κατά 322 χιλ.
- ⁴ Βλέπε Β. Κοτζαμάνης (2017). Αναπόφευκτη η αύξηση των θανάτων και η μείωση των γεννήσεων στην Ελλάδα την επόμενη εικοσαετία; *Δημογραφικά Νέα*, 28 (http://www.e-demography.gr/news/docs/eDemography_News_Doc_00008_gr.pdf)
- ⁵ Η μετανάστευση αυτή που δεν έχει ανακοπεί αφορά άτομα κυρίως παραγωγικής και αναπαραγωγικής ηλικίας δημιουργήσε αρνητικά μεταναστευτικά ισοζύγια παρόλη την εγκατάσταση στην Ελλάδα τμήματος των παρατύπως εισερχομένων την τελευταία πενταετία αλλοδαπών (βλ. «Προσφυγική κρίση»).
- ⁶ UN, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019), *World Population Prospects 2019*.
- ⁷ EUROSTAT, 2019. (<https://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/population-projections-data>).
- ⁸ Βλέπε Β. Κοτζαμάνης (2017). *Ο Πληθυσμός της Ελλάδας στον ορίζοντα του 2050* (http://www.demography-lab.prd.uth.gr/1_REPORT%20PROJECTIONS_2015-50_GR_BK_2017.pdf)
- ⁹ OECD (2018), *Health at a Glance: Europe 2018: State of Health in the EU Cycle*, Paris (https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/health-at-a-glance-europe-2018_health_glance_eur-2018-en) και ειδικότερα *Η κατάσταση της υγείας στην ΕΕ-Ελλάδα-προφίλ υγείας 2019* (https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/2019_chp_gr_greece.pdf).
- ¹⁰ Βλ. Β. Κοτζαμάνης (2020), Τα κέρδη ζωής στην Ελλάδα μετά το 1950 και η επιβράδυνσή τους τις τελευταίες δεκαετίες υπό το φως της πρόσφατης πανδημίας, *Δημογραφικά Νέα*, 39 (http://www.e-demography.gr/news/docs/eDemography_News_Doc_00020_gr.pdf).
- ¹¹ Η μοναδική αναφορά στο θέμα αυτό στην «Ενδιάμεση Έκθεση» (ενότητα 4.6. Εκπαίδευση, 4.6.2 Προτάσεις πολιτικής, σ. 92) περιορίζεται απλώς στη διαπίστωση της αναγκαιότητας της επιτυχούς ενσωμάτωσης των παιδιών των οικονομικών μεταναστών στο εκπαιδευτικό σύστημα («*Τις τελευταίες δεκαετίες μεγάλος αριθμός οικογενειών μεταναστών έχει εγκατασταθεί στη χώρα μας και είναι πολύ πιθανό ότι η τάση αυτή θα συνεχισθεί και τα επόμενα χρόνια. Για διάφορους λόγους, πολλά παιδιά μεταναστών δεν έχουν ενσωματωθεί με επιτυχία στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Κατάλληλα σχεδιασμένες πολιτικές ενισχυτικής διδασκαλίας για αυτές τις ομάδες μπορούν να έχει θετικά αποτελέσματα τόσο στο πεδίο της οικονομίας όσο και στο πεδίο της κοινωνικής συνοχής*»).
- ¹² Ως εκ τούτου, καμμία αναφορά δεν γίνεται στην «γήρανση» μέσα στην γήρανση και στις πολλαπλές επιπτώσεις της.
- ¹³ Μια απλή αναφορά γίνεται στις σελίδες 92 και 77 της «Ενδιάμεσης» και «Τελικής Έκθεσης» αντίστοιχα και αφορά την υψηλή μέση ηλικία των εκπαιδευτικών και την αρνητική συσχέτιση της ηλικίας με τις ψηφιακές δεξιότητες που αναδείχθηκε σημειακά με αφορμή την πρόσφατη κρίση COVID-19 και την αναγκαιότητα χρήσης ψηφιακών υποδομών στη μέση εκπαίδευση.
- ¹⁴ Οι συγγραφείς θεωρούν ταυτόχρονα ότι πυλώνες αυτοί (σελ. 100 της «Ενδιάμεσης Έκθεσης») «είναι επιθυμητό να δρουν συμπληρωματικά με τον κύριο, έχοντας ένα δευτερεύοντα αλλά κρίσιμο ρόλο. Τα κύρια οφέλη από αυτή τη μετάβαση σε ένα σύγχρονο σύστημα, που θα έφερνε την Ελλάδα πλησιέστερα στον μέσο όρο των συστημάτων της Ευρώπης, αφορούν κυρίως ενίσχυση των κινήτρων για περισσότερη και επίσημη εργασία όσο και για αποταμίευση των νοικοκυριών, με άμεσα αναπτυξιακά οφέλη για την οικονομία. Τα νοικοκυριά θα έχουν ισχυρότερα κίνητρα προσφοράς εργασίας, στον τυπικό τομέα της οικονομίας, όταν θα έχουν σε μεγάλο βαθμό έλεγχο των αποταμιεύσεών τους και όταν με υψηλότερες εισφορές κατά τη διάρκεια του εργασιακού βίου θα μπορούν να αναμένουν μεγαλύτερη σύνταξη. Τα οφέλη αφορούν επίσης τη μεγαλύτερη διασπορά ρίσκου και άρα διαχρονικά μεγαλύτερη ασφάλεια για τις συντάξεις».
- ¹⁵ Βλέπε και European Commission (2020). *Report on the Impact of Demographic Change* ως και E.C (2021) *Demographic change in Europe -green paper on ageing*.
- ¹⁶ Υπενθυμίζουμε ότι η χώρα μας βρίσκεται σταθερά στις τελευταίες θέσεις όσον αφορά τους δείκτες που αποτυπώνουν την υιοθέτηση πολιτικών υγιούς γήρανσης στην ΕΕ.
- ¹⁷ Βλέπε Β. Κοτζαμάνης, (2018). Η γονιμότητα, βασική μεταβλητή της εξέλιξης του πληθυσμού μας. Κύρια χαρακτηριστικά και πεδία παρέμβασης, *Δημογραφικά Νέα*, 33 (http://www.e-demography.gr/news/docs/eDemography_News_Doc_00013_gr.pdf) καθώς και την Έκθεση της διακομματικής κοινοβουλευτικής Επιτροπής για το δημογραφικό, Αθήνα, Βουλή των Ελλήνων, Περίοδος ΙΖ', Σύνοδος Δ', 2018, σελ. 92-128.